

Релігія й церква в Карпатській Україні

Mykola Vehesh / Микола Вегеш,
Irina Liuba Horvat / Ірина Люба Горват

Religia și biserica în Ucraina Carpatică. În articol se prezintă situația religioasă și ecleziastică din Transcarpatia (Rusy Subcarpatică - Ucraina Carpatică) în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial. Autorii analizează o serie de reviste religioase și periodicele din Transcarpatia din acea vreme, activitățile celor mai marcante personalități ecleziastice, sociale și politice, precum Dionýz Dionýz Njarady Njarady, Augustin Voloșin, Olexandr Stoyka, Yuri Staninets. O atenție deosebită este acordată relației dintre credincioșii confesiunii greco-catolice și ortodoxe. Este vorba de represiunile în masă împotriva clerului după ocuparea Ucrainei Carpatice de către trupele Ungariei Hortiste.

Religion and Church in Carpathian Ukraine. The article attempts to investigate the religious-church situation in the Transcarpathian region (Pidkarpatska Rus – Carpathian Ukraine) on the eve of the World War II. The authors analyse different religious periodicals, the Transcarpathian periodicals of that time, the works of famous church and public figures – Dionizij Nyaradi, Augustine Voloshyn, Oleksandr Stoyka and Yuri Stanynets. Considerable attention is drawn to the relationships between the believers of the Greek Catholic and Eastern Orthodox confessions. The article researches the mass repressions against the clergy after the occupation of the Carpathian Ukraine by the troops of the Horthyst Hungary.

Cuvinte cheie: Ucraina Carpatică, guvernul lui Augustin Voloșin, Biserica Greco-Catolică, Biserica Ortodoxă, reviste religioase, represiunea maghiară.

Keywords: Carpathian Ukraine, government of Augustine Voloshyn, Greek Catholic Church, Orthodox Church, religious periodicals, Hungarian repressions.

Багаторічна національно-визвольна боротьба закарпатських українців за свої автономні права завершилася їх здобуттям у жовтні 1938 р., коли празька влада признала головою місцевого уряду Андрія Бродія, а заступником Августина Волошина. 12 лютого 1939 р. в краї відбулися вибори до Союму Карпатської України, який 15 березня проголосив повну незалежність. До цих яскравих і вікопомних подій спричинилися українські політичні партії, різноманітні патріотичні товариства, зокрема «Просвіта», який ряд відомих громадсько-політичних діячів краю, які протягом усього довоєнного періоду пропагували українську ідею, відстоювали право місцевого населення на власну державність. Немаловажну роль у цих проце-

сах відіграла Греко-Католицька Церква, яка впродовж кількох десятиліть виховала цілу плеяду яскравих особистостей, до яких належали Президент Карпатської України Августин Волошин, патріотичні українські священники та культурно-освітні діячі Кирило Феделеш, Степан Сабол (Зореслав), Карло Купар, Юрій Станинець та багато інших. Разом з тим, необхідно констатувати, що окремі закарпатські священники не підтримали українську ідею й відкрито агітували проти неї. Нерідко вони вели відверту боротьбу проти автономного уряду Августина Волошина й підтримували ідею входження Закарпаття до складу гортистської Угорщини. З окупацією угорськими військами Карпатської України розпочалися масові репресії проти її захисників. Не оминула ця участь і представників духовенства.

Враховуючи той факт, що правдива історія церкви на Закарпатті до проголошення незалежності України була заборонена, перші об'єктивні наукові публікації побачили світ за кордоном. Їх авторами, як правило, були активні учасники національно-визвольних змагань 1938-1939 років, які емігрували після окупації Закарпаття гортистськими військами в країни Європи та Америки. Ґрунтовні монографії про вищеназвані події видали В. Шандор, А. Штефан, С. Росоха, Ю. Химинець. Великий фактичний матеріал міститься в споминах та опублікованому щоденнику головного редактора урядової газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донського. Серед істориків української діаспори США, які впродовж багатьох років досліджували історію Греко-Католицької Церкви часів Карпатської України, необхідно назвати П. Стерча, О. Данка, В. Маркуся, П. Р. Магочія, А. Пекаря, М. Утриска, І. Лисяка-Рудницького та ін. В Україні найповніше вищеназвана проблема знайшла своє відображення на сторінках тритомної праці «Нариси історії Закарпаття», яка побачила світ на початку 90-х років під редакцією професора І. Гранчака. На жаль, у ній більше місця відводилося не стільки Карпатській Україні, як релігійній ситуації на Закарпатті протягом міжвоєнного періоду. Найповніше ця проблематика досліджена в монографіях та статтях М. Болдижара та М. Палінчака. Питання релігії та церкви в часи Карпатської України досліджували П. Чучка, О. Хланта, Н. Бенько, О. Довганич. Авторами монографій про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Августина Волошина виступили М. Токар, М. Зимомря, В. Гомоннай, М. Кляп, В. Турениця, В. Сергійчук. Взаємовідносини Августина Волошина з митрополитом Андреем Шептицьким досліджували О. Хоменко і В. Басараб. Багатогранну діяльність Діонізія Няраді досліджував І. Ліхтей.

Основною метою є дослідження головних аспектів церковно-релігійної ситуації, яка склалася в Карпатській Україні наприкінці 30-х років, коли молода держава пройшла своєрідну еволюцію від автономії до проголошення повної незалежності. Значна увага звертається на взаємовідносини між представниками Православної та Греко-Католицької Церков, на діяльність найвідоміших представників духовенства Закарпаття Августина Волошина, Діонізія Няраді та Олександра Стойки.

Наприкінці 30-х років Греко-Католицька Церква на території *нерасійської* України налічувала 4.370.000 вірників, 3.040 парохій з 4.440 *церкв*. У п'ятьох єпархіях з двома Апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. За підрахунками І. Ортинського, на *південноукраїнських* землях несли службу 2.950 священиків, 520 ієромонахів (священиків-ченців), 1. 100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 малі семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв¹. На території Закарпаття налічувалось 410.000 греко-католиків².

У 1936 р. в краї було зареєстровано 140.000 чоловік православного *виповідання*, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священики)³. На думку В. Маркуся, «на території Чехо-Словаччини в 20-30-х роках розгорнувся рух православ'я, так що скоро Греко-Католицька Церква *втретинила* монопольне становище серед українців. Православ'я ширилося з *інтенсивно* головно російських, як і буковинських та галицьких русофільських, емігрантів та завдяки підтримці празького уряду, який бачив у *новому* релігійному русі реакцію на політичний курс великої частини змадяризованого греко-католицького духовенства»⁴. Першим сербським єпископом на Закарпатті був Досифей, пізніше Владимир, якого угорці після окупації *виступили*.

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, у результаті якого *від* Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, який залишився в Ужгороді⁵. Отже, у Карпатській Україні *залишилось* 280 парафій, які не мали єпископа⁶. Уже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і *об'єднань* був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. У ньому вказувалося, що «віденський арбітраж відторгнув *від* Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо *що* територію єдиною і неподільною»⁷. Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення.

¹ Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938. С. 118.

² Стерчо П. Карпато-Українська держава: 3 історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994. С. 85.

³ Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Галичині в 20 – середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996. С. 47.

⁴ Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945-1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузеля. Записки НТШ. Т. СХІХ. Париж, 1982. С. 5.

⁵ Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск другий. Ужгород, 1996. С. 103-119.

⁶ Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). Ужгород, 1994. С. 15.

⁷ Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 18.

Єпископ О. Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонізій Нярадї, який «подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400. 000 вірних залишається без єпископа»⁸. 14 листопада 1938 р. Папа Пій XI прийняв на аудієнції Д. Нярадї, під час якої доручив йому «піклуватися найбільшим народом Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших необхідних засобів»⁹. 15 листопада 1938 р. Кардинал Є. Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет №653/38, згідно з яким «цілковито уступає юрисдикція Всепреосвященного Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у парафіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають»¹⁰. Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося «нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини» і «більша часть Парохій мукачівської дієцезії Русинів у дійсності остала відлучена від міст Мукачева й Ужгорода»¹¹. У зв'язку з тим, що «мукачівському єпископові Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої приналежної до його юрисдикції», Ватикан «зволив поручити Високопреосвященному др. Діонізію Нярадї, єпископові крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю»¹².

Ще в 1934 р. «Благовісник» повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове греко-католицьке єпископство в Хусті. Це дало б можливість Ватикану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Одним урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі прийшло аж 2 вересня 1937 р. Друга світова війна перекреслила ці благонадійні плани. Шлях призначення Д. Нярадї апостольським адміністратором краю, то даний від Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, «в очікуванні створення власної закарпатської митрополії»¹³. В інтерв'ю газеті «Нова свобода» 12 грудня 1938 р. Д. Нярадї сказав: «Є отже, дві єпархії, й наша, поки що буде управ-

⁸ Стерчо П. Названа праця. С. 84.

⁹ Там само. С. 84-85.

¹⁰ Нова свобода. 1938. 6 грудня.

¹¹ Там само.

¹² Нова свобода. 1938. 6 грудня.

¹³ Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія. Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород: Карпати, 1993. С. 402.

зована апостольською адміністрацією, може й через довгий час... За мою епархію Карпатської України згодом стане дефінітивно окремою бо й тепер можна вважати, що Мукачівська епархія стала двома сепаратними епархіями. Резиденція апостольської адміністрації є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку епархії буде в Столиці Уряду Карпатської України»¹⁴.

Необхідно погодитися з твердженням П. Р. Магочія, що «оскільки Нярді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан знає українську орієнтацію автономного уряду»¹⁵. Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але і церковної. Не випадково А. Волошин у «Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України», прийнятому 3 листопада 1938 р., закликав: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу»¹⁶. На глибоке переконання В. Шандора, «назначенням єпископа Нярді апостольським адміністратором у Хусті Греко-Католицька Церква була з боку юрисдикції упорядкована»¹⁷. Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Нярді єпископом Карпатської України.

Про приїзд Д. Нярді в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ ЧСР повідомило уряд А. Волошина 26 листопада 1938 р. «Ця вістка, – писала «Нова свобода», – викликала велике вдовolenня народу Карпатської України»¹⁸. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Нярді, який приїхав з Ватикану через Югославію¹⁹. 4 грудня 1938 р. він провів першу службу Богу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом, одні в житті і смерті!»²⁰. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні Д. Нярді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях». В одному з перших своїх «Пастирських листів» Д. Нярді закликав: «Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, відправлялася по намірені Святого Отця: «Про мир усього світа», а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, у чий

¹⁴ Нова свобода. 1938. 13 грудня.

¹⁵ Магочій П. Р. Названа праця. С. 115.

¹⁶ Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С. 113-116.

¹⁷ Шандор В. Споми́ни. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 257.

¹⁸ Нова свобода. 1938. 27 листопада.

¹⁹ Там само. 30 листопада.

²⁰ Там само. 4 грудня.

руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу»²¹. 18 грудня 1938 р. Д. Няраді відвідав Перечин, де виголосив промову, у якій «закликав вірників стояти певно при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та кращої майбутності нашого народу та державного визволення»²². У «Пастирському листі» від 23 грудня 1938 р. Д. Няраді сповістив вірників, що «нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Диви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровительською-Заступницею Підкарпатської Держави»²³.

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з «Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів», у якому закликав, щоб вони «свідомі своїх священних завдань, як найдалше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам душ пастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на території, на котрій нам приходиться розвивати нашу священничу діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрост позитивне становище...»²⁴. Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священники Н. Сілвай, І. Йосиф, З. Шолтес, І. Мінь, І. Емерик. Їх звинуватили в античеській, антиукраїнській і проугорській пропаганді та ув'язнили в концентраційний табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священників, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому, окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про заміну священників у поодиноких округах²⁵.

Пристапивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д. Няраді виклав свою програму дій в інтерв'ю редакторові «Нової свободи» В. Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р.: «Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священник був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і як найточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції... Священник не сміє видтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т. п.; б) праця в читальні «Просвіти», догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організування і ведення антиалкогольних кружків... Також було б бажа-

²¹ Там само. 6 грудня.

²² Там само. 21 грудня.

²³ Там само. 23 грудня.

²⁴ Ліхтей І. Єпископ Діонісій Няраді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). Дзвони. 1995. Ч. 4. С. 4-5.

²⁵ Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. С. 69.

ним, щоб священство запровадило освідомлюючу працю господарського характеру... Відчити лекцій а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парокії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити, крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян... Для народу є конче потрібним видавати якнайбільше дешевих популярних книжок»²⁶.

Д. Няраді активно почав упроваджувати свій план у життя. Єпископ заснував «Товариство греко-католицьких священників», яке очолив Ю. Станинець, а секретарем став С. Сабол. Контакт з духовенством він підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Усього вийшло шість номерів. У «Віснику» друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформація про життя єпархії тощо. С. Сабол видавав «Місійний календар». Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200–250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду А. Волошина владика Д. Няраді з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіана М. Калинця²⁷.

10 березня 1939 р. Д. Няраді підписав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України: «В особливий спосіб поручаю і заряджую, щоб у день отворення Сойму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє (в останній вечір перед днем відкриття Сойму – Авт.) й у самий день отворення Сойму по Службі Божій – також через чверть години»²⁸. Три священники були обрані послами Сойму Карпатської України – К. Феделеш, А. Довбак і Ю. Станинець. Про останнього В. Гренджа-Донський писав, що він «облюблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник»²⁹.

У Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один знаходився на Пряшівщині³⁰. Усього в краї налічувалося 155. 000 православних. На думку П. Р. Магочія, «право-

²⁶ Нова свобода. 1938. 13 грудня.

²⁷ Ліхтей І. Названа праця. С. 5.

²⁸ Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 120.

²⁹ Гренджа-Донський В. Шастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 223.

³⁰ Стерчо П. Названа праця. С. 86.

славний єпископ... не підтримав уряд Волошина. Православне населення, якому була прищеплена любов до всякого російського, не могло перейняти українську ідеологію хустського уряду»³¹. Вважаємо, що більш має рацію В. Шандор, який твердить, що «боротьба розпочалась заслугою єпископа Саватія в православній церкві. Саватій з'явився на Карпатській Україні і відправляв Богослужіння. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви, а Саватій належав до московської, у Чехо-Словачії не визнаваної. Є очевидно, що метою Саватія було зробити закат»³².

Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай під час свого перебування в Празі 4 грудня 1938 р. прийняв представника «Німецького Інформаційного Бюро», якому заявив: «Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки – вигадані. У Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Усі громадяни, без різниці політичних переконань чи релігійної приналежності – є рівні перед законом»³³. А. Волошин 23 листопада 1938 р. прийняв архієпископа Саватія, «розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Саватій після розмови з прем'єром прийняв редактора «Нової свободи», і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним зрозумінням і прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні»³⁴. 28 листопада А. Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В. Раїча з Мукачеве, який «зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади»³⁵. 21 грудня А. Волошина відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В. Раїча й архімандрита О. Кабалюка. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ.

Таким чином, уряд А. Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки. У с. Копашньові під час святкування храму церкви святого Михайла православний архієпископ закликав молитися за «Богохраниму Карпатську Україну та її правительство»³⁶. Представники православної митрополії, поруч з греко-католицьким єпископом Д. Няраді, брали участь у роботі з'їзду Карпатської Січі в Хусті як почесні гості³⁷. Серед питань, які обговорювалися

³¹ Магочій П. Р. Названа праця. С. 115.

³² Шандор В. Названа праця. С. 257.

³³ Нова свобода. 1938. 4 грудня.

³⁴ Там само. 27 листопада.

³⁵ Там само. 30 листопада.

³⁶ Палінчак М. М., Болдижар М. М. Релігія і церква на Закарпатті в 20-30-х рр. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. Ужгород, 1995. С. 447.

³⁷ Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996. С. 104.

29 грудня 1938 р. на засіданні Синодального Комітету Української Православної Митрополії Карпатської України значилося наступне: «Українська православна церква на службі відродження Карпатської України та розбудови церковної організації і наше відношення до інших церков»³⁸. Ці факти є доказом того, що керівництво православної церкви в Карпатській Україні повільно відносилося до уряду А. Волошина та політики, яку проводив його кабінет.

На закарпатській території, яку окупувала Угорщина, греко-католицьким єпископом Мукачівської єпархії був Олександр Стойка. Високоосвічена і з багатим досвідом людина, він проводив нечітку та непослідовну політику, нерідко міняючи свої погляди. 26 жовтня 1938 р., коли А. Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О. Стойка назвав його «батьком народу»³⁹. У першій половині березня 1939 р. єпископ у виступі по радіо заявив: «...Місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом тисячі літ ділив добро і лихо з братським угорським народом... І тепер, у ці години, коли героїчна армія Угорщини святого Стефана наближається до Карпатських гір, щоб визволити нас, русинів, від відчайдушного пекла, ми бачимо в цьому святу волю доброго Бога, який турбується за долю народів і націй. Ці герої-гонимі... з братньою любов'ю об'єднуються з нашими русинськими солдатами, щоб пліч-о-пліч навіки забезпечити повагу до віри і церкви русинського народу, забезпечити захист наших святих традицій і можливість матеріального життя, гідного людини. Приймайте з довір'ям і любов'ю гонимих»⁴⁰. О. Стойка завершив свій виступ словами: «Хай живе наша тисячолітня батьківщина – Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе наш дорогий русинський народ»⁴¹. У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 р. О. Стойка закликав славити угорських загарбників і з радістю віддати їм багатства краю⁴².

13 червня 1939 р. О. Стойка склав присягу на вірність Угорщині: «Я, д-р. Стойка Олександр, як це личить єпископові, присягаю святим Євангелієм, що буду вірним прихильником регента Угорщини, і обіцяю, що ні посередньо, ні безпосередньо не братиму участь у справах, які суперечать інтересам Угорщини. Боже, мені допоможи!»⁴³. Однак незабаром О. Стойка переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах єпископа. Як вважають сучасні дослідники⁴⁴, О. Стойка спрямував усі зусилля на захист свого народу. Своїм відважним виступом не дозволив деградувати прелата ректора Олександра Хіру, якого

³⁸ Нова свобода. 1938. 29 грудня.

³⁹ Бенько Н. Названа праця. С. 104.

⁴⁰ Документи свідчать. С. 122.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Бенько Н. Названа праця. С. 107.

нова угорська влада довгий час ігнорувала в семінарії. Він постарався також, щоб керівництво семінарії залишилося в руках священників-народовців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями і піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. Під його керівництвом видавалися офіційний орган Мукачівсько-Пряшівської єпархії «Душпастир», часописи «Благовісник» і «Місійний вісник». Однак, незважаючи на це, єпископ О. Стойка, безперечно, усе зробив для того, щоб прискорити окупацію Карпатської України Угорщиною.

Адміністратором православних приходів на окупованій угорськими військами західній частині Закарпаття Владимир Раїч призначив ігумена Авркія. Єпископу В. Раїчу було запропоновано прийняти угорське громадянство, але він відмовився. У зв'язку з цим Міністерство культур Угорщини заявило, що В. Раїч – підданий іншої країни і тому він не може бути визнаний урядом як уповноважений по виконанню функцій єпископа у їх державі. Він був інтернований як особа неблагонадійна для угорських властей. На його місце було призначено ігумена Феофана Сабова, але і його незабаром усунуто⁴⁵. «Загальне враження населення Закарпаття про ставлення мадярської влади до закарпатських церков, – писав відомий дослідник історії церкви О. Данко, – можна у спрощеній формі окреслити так: мадярська влада фаворизувала Греко-Католицьку Церкву, а до православної ставилася вороже чи, щонайменше, по-мачушиному... Православна церква Закарпаття... пройшла шлях від стану церкви переслідуваної на самому початку до стану церкви підтримуваної тією ж мадярською владою»⁴⁶. Згідно з угорською статистикою, у 1940 р. в Закарпатті налічувалося 110 тисяч православних⁴⁷.

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення, до якої конфесії належав той чи інший священник. «Архівні матеріали свідчать, – довели П. Чучка і Е. Швед, – що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб киймел-тарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року»⁴⁸. Ці вчені віднайшли два архівні документи під назвами «Спис цих українців, які з метою сильно шкодили тив

⁴⁵ Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939-1944 рр. Науковий збірник Краєзнавчого музею. Випуск 2. С. 115-119.

⁴⁶ Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939-1944 рр. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С. 362.

⁴⁷ Маркусь В. Названа праця. С. 5.

⁴⁸ Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. За Українське Закарпаття: Дослідження, спомати, спогади / Упор. В. Маркусь, В. Худанич. Ужгород: Гражда, 1994. С. 38.

мадярському, як руському народу» і «Спис цих українців, які намагалися шкودити мадярському і мадяро-руському народу», до яких занесені прізвища 140 осіб. Усі вони вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками доведено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після завершення роботи Віденського арбітражу і завдо до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб – Булика, В. Лара, О. Хіри, С. Папа і Ю. Станинця⁴⁹. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939-1942 років усі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутнє прізвище Д. Няраді, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, «два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Няраді у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із забороною виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядових властей єпископ Няраді зазнав всяких принижень. Тільки пізніше Апостольський нунцій в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його секретареві о. Решетиліві виїхати до Риму»⁵⁰.

Брак архівних джерел стосовно гортистських репресій проти священників дещо доповнюють спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений угорцями: «Середина літургії. Не давши дослужити Службу Божу, о. Купара схопили, здерли ризи і, як злочинця, вивели з церкви... Заарештованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один зробив спробу зтекти – то був Федір Рознійчук, – але його пристрелили на місці. Іншим пройшлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в дикій люті живим людям виколювали очі, відрізали губи, язика, розпорювали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки поносилися над лісом. Ці люди помирали великомученицькою смертю. На гуцульщині їх називають «квасівськими мучениками»⁵¹. «Мене катували і судили за те, – пригадував священник Ю. Станинець, – що «брав участь у підпільній організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із Закарпаття». Так твердили судді і слідчі моєї «справи»... Побоями, знущанням намагалися «вибити» свідчення. Наші судді не вникали в справу»⁵². Греко-католицького священника із с. Терново на Тячівщині Погоріляка засудили до п'яти років ув'язнення⁵³. Активний учасник подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні священник С. Пап пройшов через тортури у хустській в'язниці та концтаборі в Кривій. У 1942 р. його засудили вдруге. У вирокі вказувалось: «... підсудні проголо-

⁴⁹ Чучка П., Швед Е. Названа праця.

⁵⁰ Шандор В. Названа праця. С. 257.

⁵¹ Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. С. 257.

⁵² Там само. С. 74-75.

⁵³ Там само. С. 75.

шували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться, у зв'язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України»⁵⁴.

Проводити репресії гортистам допомагали проугорськи налаштовані священики. Таким, зокрема, був Ю. Марина. «Він греко-католицький священик, професор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, – пригадував С. Пап, – своїм поведженням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з питомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священика. У священичій рясі був мадярським шпигуном... А тепер він тут, щоб подивитись ще на конання останніх жертв мадярського насилля»⁵⁵. Багатьом допоміг уникнути ув'язнення і зберіг життя єпископ О. Стойка.

Переважає більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Із середини листопада 1938 р. до середини березня 1939 р. обов'язки апостольського адміністратора в краї виконував крижеватський єпископ Д. Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій. Православна церква, що відносилася до Сербської Православної Митрополії, лояльно ставилася до уряду А. Волошина. Мукачівський єпископ О. Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, заохочуючи їх до повного захоплення Закарпаття. Однак у роки окупації він діяв менш активно, розчарувавшись у двоякості угорської політики. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорстокий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обох конфесій.

Література

- Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1949 рр. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Випуск II. Ужгород, 1996. С. 103-119.
- Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993.
- Волошин А. Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. Августин Волошин. Твори. Ужгород: Гражда, 1995. С. 113-116.
- Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002.
- Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939-1944 рр. Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1994. С. 349-365.
- Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990.

⁵⁴ Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. С. 78.

⁵⁵ Там само. С. 113

- Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985.
- Карпатська Січ. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1996.
- Лехтей І. Єпископ Діонісій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939). Дзвони. 1995. Ч. 4. С. 4-5.
- Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994.
- Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–1950 рр. Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузелі. Записки НТШ. Т. С XIX. Париж, 1982.
- Оршан Я. Закарпаття. Париж, 1938.
- Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996.
- Палінчак М. М., Болдижар М. М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. Ужгород, 1995. С. 436-447.
- Пекар А. Мукачівська Єпархія і Галицька митрополія. Українські Карпати: етнос, історія, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород: Карпати, 1993.
- Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
- Кланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939-1944 рр. Науковий збірник Краєзнавчого музею. Випуск 2. С. 103-119.
- Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42. За Українське Закарпаття: Дослідження, статті, спогади /Упор. В. Маркусь, В. Худанич. Ужгород: «Гражда», 1994. С. 36-40.
- Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.